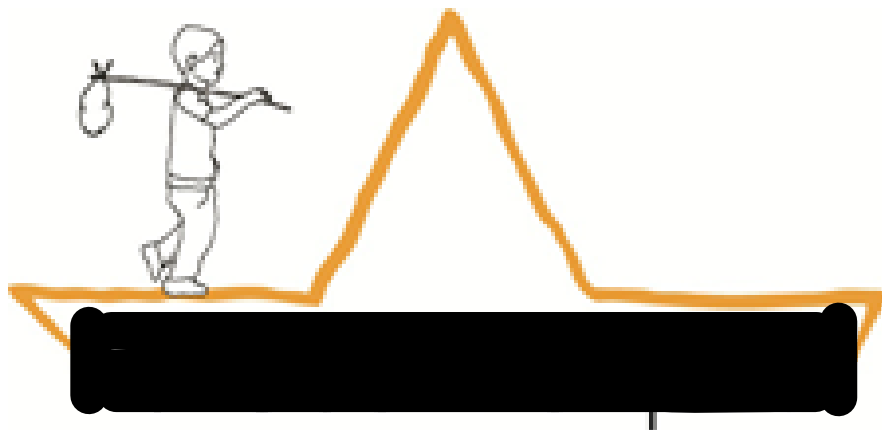

VERBETEREN VAN HET HANDSCHRIFTONDERWIJS IN DE MIDDENBOUW

ONDERZOEKSVERSLAG DEEL A

Student:
School:
Datum:

Marian Hempen
Hanzehogeschool Groningen
Pedagogische Academie
3 juni 2021

Samenvatting

Het belang van een goed leesbaar handschrift bij kinderen, en dus goed handschriftonderwijs, komt uit verschillende theorieën naar voren (Van Everdingen, 2017b; Francken, 2016). Het handschriftonderwijs kan aangeboden worden in verbonden en onverbonden schrift. De kerndoelen van het SLO geven geen richtlijnen voor welk schrift moet worden aangeleerd, alleen dat het een leesbaar schrift moet zijn (SLO, 2021).

De leerkrachten van de basisschool hebben twijfels over de kwaliteit van het huidige handschriftonderwijs in de middenbouw. Twee jaar geleden heeft de toenmalige directeur van de basisschool keuzes gemaakt met betrekking tot het aanbod van het soort schrift in de middenbouw. In groep 3 werd het blokschrift aangeleerd en vanaf groep 4 mochten de leerlingen kiezen in welk schrift de leerlingen gingen schrijven. Steeds meer leerlingen hebben volgens de leerkrachten een slecht leesbaar handschrift. De leerkrachten maken zich daar zorgen over.

De leerkrachten van de basisschool zouden graag nader onderzoeken hoe het handschriftonderwijs op dit moment in de verschillende middenbouw klassen wordt vormgegeven en wat de wensen zijn van de leerkrachten op de basisschool. Daarnaast willen zij weten wat de beginselen zijn van een goede schrijfontwikkeling en wat de meerwaarde is van het leren schrijven in verbonden of onverbonden schrift.

Het doel van het onderzoek is het verkrijgen van een beeld waarop het handschriftonderwijs op dit moment op de basisschool wordt vormgegeven en het bepalen van het gewenste aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool. Om dit doel te bereiken is een hoofdvraag opgesteld: *Op welke manier kan de basisschool haar aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw verbeteren om te voldoen aan de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider?*

Het onderzoek is een beschrijvend onderzoek. Door middel van literatuuronderzoek is gekeken wat de kenmerken, de voor- en nadelen zijn van het aanleren van verbonden en/of onverbonden schrift, wat het belang is van handschriftonderwijs en wat de beginselen van goed handschriftonderwijs in de middenbouw zijn. Door het houden van interviews met de stamgroepleiders van de drie middenbouwgroepen is een beeld verkregen van de manier waarop het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool wordt vormgegeven. Tot slot is aan negen leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool een enquête gemaild om de ervaringen en wensen met betrekking tot het aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw in kaart te brengen.

De meningen, theorie en uitkomsten van onderzoeken over de manier waarop het handschriftonderwijs in de middenbouw het beste aangeboden kan worden, door middel van verbonden of onverbonden schrift, spreken elkaar tegen. Daarnaast hebben onverbonden en verbonden schrift ieder hun eigen motorische uitdagingen (Kennisrotonde, 2017). De theorie is het eens dat een slechte methode voor handschriftonderwijs niet bestaat, zolang leerlingen genoeg tijd en instructie krijgen om het schrift aan te leren.

Uit de resultaten zijn adviezen geformuleerd om het aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool te verbeteren, zodat het voldoet aan de wensen van het team. Het starten met onverbonden schrift in groep 3 heeft de voorkeur bij de leerkrachten. Na het aanleren van van alle letters in onverbonden schrift kan volgens de leerkrachten zo snel mogelijk worden overgegaan op het aanleren van verbonden schrift. De drie stamgroepleiders hebben de voorkeur om vanaf dat moment in verbonden schrift te blijven schrijven in groep 3, 4 en 5.

Jenaplanschool de basisschool wordt aanbevolen om een gezamenlijke visie en doorgaande lijn vast te stellen voor het volgende schooljaar. Om een doorgaande lijn te creëren is het belangrijk om afspraken te maken over het aanbieden van het soort schrift in de middenbouw en hoeveel ruimte leerlingen krijgen om zelf te bepalen in welk schrift ze leren schrijven. Tot slot wordt aanbevolen om een vervolgonderzoek te doen naar de verschillende methodes in handschriftonderwijs en een keuze te maken voor de methode die het beste bij de visie van het team past.

Naar aanleiding van dit onderzoek is een handreiking voor het team van de basisschool geschreven, waarin het theoretisch kader en de belangrijkste conclusies en aanbevelingen zijn opgenomen.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Introductie	4
1.1	Aanleiding van het onderzoek	4
1.1.1	Context	4
1.1.2	Probleem	4
1.1.3	Recente ontwikkelingen	5
1.2	Probleemstelling	5
1.2.1	Hoofdvraag en doel onderzoek	5
1.2.2	Verkennde deelvragen	5
1.2.3	Onderzoekende deelvragen	5
1.2.4	Uitkomst onderzoek	6
1.3	Theoretisch kader	6
1.3.1	Handschriftonderwijs	6
1.3.2	Fasen handschriftonderwijs	6
1.3.3	Beginnende goede schrijfontwikkeling	7
1.3.4	Het belang van handschriftonderwijs	8
1.3.5	Verbonden en onverbonden schrift	8
1.3.6	Richtlijnen kerndoelen SLO	10
1.3.7	Schrijven versus typen	10
1.3.8	Handschriftproblemen en het verbeteren van schrijfonderwijs	11
1.3.9	Tijdsbesteding effectief handschriftonderwijs middenbouw	11
1.4	Dit onderzoek	11
1.4.1	Vormgeving onderzoek	12
1.4.2	Praktijkonderzoeksvraag	12
1.4.3	Verwachtingen	12
Hoofdstuk 2	Methode	13
2.1	Dataverzameling	13
2.2	Beschrijving van de onderzoeksgroep	13
2.3	Operationalisatie	13
2.3.1	Construct	13
2.3.2	Instrumenten	14
2.4	Procedure afname meetinstrumenten	15
2.5	Data-analyse	15
2.6	Betrouwbaarheid en validiteit	16
2.6.1	Betrouwbaarheid	16
2.6.2	Validiteit	16
Hoofdstuk 3	Resultaten	17
3.1	Interview en enquêtes	17
3.2	Ervaringen met betrekking tot het aanbod van handschriftonderwijs	17

3.3	Ervaringen met de methode 'Schrijven in de basisschool'	18
3.4	Aanbod en wensen mbt verbonden en/of onverbonden schrift in groep 3.....	19
3.5	Aanbod en wensen mbt verbonden en/of onverbonden schrift in groep 4/5.....	20
3.6	Wensen en aanvullingen huidige handschriftonderwijs.....	21
3.7	Ervaringen en wensen handschriftonderwijs van de intern begeleider.....	21
Hoofdstuk 4 Conclusie en discussie		22
4.1	Conclusie deelvragen.....	22
4.2	Conclusie hoofdvraag.....	23
4.3	Discussie.....	24
4.4	Aanbevelingen	24
Literatuurlijst		25

Hoofdstuk 1 Introductie

1.1 Aanleiding van het onderzoek

In deze paragraaf wordt de context van het probleem beschreven en wordt het probleem vanuit de opdrachtgever geconcretiseerd. Daarnaast worden recente ontwikkelingen beschreven die betrekking hebben op het probleem.

1.1.1 Context

Het onderzoek is uitgevoerd op de basisschool. De basisschool is een moderne school en onderdeel van een stichting. De context van het onderzoek is de middenbouw. De basisschool heeft in totaal acht stamgroepen, waaronder twee onderbouw- (groep 1 en 2), drie middenbouw- (groep 3, 4 en 5) en drie bovenbouwgroepen (groep 6, 7 en 8). Op de basisschool werken negen leerkrachten. Iedere stamgroep heeft een stamgroepleider. Deze stamgroepleiders hebben de eindverantwoordelijkheid voor hun eigen stamgroep.

De basisschool vindt het belangrijk dat leerlingen zich veilig voelen en met plezier naar school gaan en besteedt veel aandacht aan het welbevinden van de leerlingen. De basisschool is een moderne Jenaplanschool waarbij de onderwijsvisie van Peter Petersen de basis is. Daarnaast past de basisschool waar passend de visie van Celestin Freinet toe (Velthausz & Winters, 2019). Jenaplan school is een school waar kinderen zichzelf kunnen zijn en de school gaat uit van de kracht van het kind. De kinderen leren zichzelf en hun talent kennen.

1.1.2 Probleem

De leerkrachten van de basisschool hebben twijfels over de kwaliteit van het huidige handschrift-onderwijs in de middenbouw. Twee jaar geleden heeft de toenmalige directeur van de basisschool een keuze gemaakt met betrekking tot het aanbod van het schrift in het handschriftonderwijs in de middenbouw. De afspraak is dat de leerlingen in groep 3 starten met het schrijven in onverbonden schrift en in groep 4 mogen de leerlingen kiezen of zij in onverbonden schrift, ook wel het blokschrift genoemd, of in verbonden schrift gaan schrijven. Het is niet bekend waarom de basisschool destijds deze keuze heeft gemaakt. Steeds meer leerlingen hebben volgens de leerkrachten een slecht leesbaar handschrift. De onderbouw- en bovenbouwleerkrachten maken zich daar zorgen over. “Om doelgericht te communiceren hebben leerlingen basiskennis en basisvaardigheden nodig op het gebied van lezen en schrijven, waaronder het met een leesbaar handschrift leren schrijven (Curriculum, 2020).”

Daarnaast werken alle leerlingen vanaf groep 4 met een eigen Ipad, voor het typen van verhalen en het werken aan vakken, zoals rekenen en spelling. Juist in dit digitale tijdperk, waarin computers en tablets niet meer weg te denken zijn, is handschriftonderwijs volgens verschillende theorieën wel degelijk van belang. Uit Amerikaans hersenonderzoek is gebleken dat bij het leren schrijven met de hand meer hersengebieden actief zijn dan bij typen op een toetsenbord (Mueller & Oppenheimer, 2014).

Verschillende leerkrachten hebben twee jaar geleden informatie gezocht over het nut van het leren schrijven in verbonden schrift, maar volgens hen spreken de resultaten van verschillende onderzoeken met betrekking tot het aanbieden van verbonden of onverbonden schrift elkaar tegen.

Volgens Kooijman-Thomson (2020) is het belangrijk om kinderen bij de aanleerfase het verbonden schrift te laten volgen. Schweitzer (2020) is van mening dat de leesbaarheid van handschriften juist beter wordt bij het aanleren van onverbonden schrift. Aangezien een groot deel van de leerlingen in de middenbouw en bovenbouw een slecht leesbaar handschrift heeft en de leerkrachten vermoeden dat een slecht leesbaar handschrift negatieve gevolgen heeft voor de andere vakken, willen zij zich gaan verdiepen in de meerwaarde van het schrijven in verbonden of onverbonden schrift en wat de beginselen zijn van een goede schrijfontwikkeling.

De leerkrachten van de basisschool willen een overzicht van de manier waarop de verschillende middenbouwklassen hun handschriftonderwijs op dit moment vormgeven. Daarnaast willen de leerkrachten weten wat de ervaringen en wensen van alle leerkrachten en de intern begeleider zijn met betrekking tot het aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw.

1.1.3 Recente ontwikkelingen

Op de basisschool zijn de laatste jaren veel wisselingen geweest onder leerkrachten en directie. Twee jaar geleden zijn door de toenmalige directeur keuzes gemaakt met betrekking tot het aanbod van handschriftonderwijs en het schrijven in verbonden of onverbonden schrift in de middenbouw van de basisschool, maar de onderbouwing van deze keuzes is niet bekend.

In oktober 2020 heeft de onderwijsinspectie een advies geschreven aan de basisschool met betrekking tot het verbeteren van het didactisch handelen van de leerkrachten en het verbeteren van de doorgaande lijnen binnen de basisschool (Inspectie van het onderwijs, 2020). Het didactisch handelen tijdens de lessen handschriftonderwijs en de doorgaande lijnen in het handschriftonderwijs op de basisschool wordt in het rapport niet specifiek als aandachtspunt genoemd. Het verbeteren van het taal- en rekenonderwijs binnen de basisschool heeft op dit moment wel hoge prioriteit, waaronder ook het verbeteren van het handschriftonderwijs.

1.2 Probleemstelling

In deze paragraaf staan de hoofdvraag, de verkennende en onderzoekende deelvragen en het doel van het onderzoek centraal. Daarnaast wordt beschreven wat het onderzoek uiteindelijk gaat opleveren.

1.2.1 Hoofdvraag en doel onderzoek

De leerkrachten van de basisschool zouden graag nader onderzoeken hoe het handschriftonderwijs op dit moment in de verschillende middenbouwklassen wordt vormgegeven en wat de wensen zijn van de leerkrachten op de basisschool. Daarnaast willen zij weten wat de beginselen zijn van een goede schrijfontwikkeling en wat de meerwaarde is van het leren schrijven in verbonden of onverbonden schrift.

Het doel van het onderzoek is het verkrijgen van een beeld waarop het handschriftonderwijs op dit moment op de basisschool wordt vormgegeven en het bepalen van het gewenste aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool. Aan de hand van de resultaten van dit onderzoek zal een handreiking voor de leerkrachten, de intern begeleider en de directeur worden geschreven over de manier waarop de basisschool haar handschriftonderwijs in de middenbouw kan verbeteren.

Dit doel wordt behaald door antwoord te geven op de hoofdvraag:

Op welke manier kan de basisschool haar aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw verbeteren om te voldoen aan de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider?

1.2.2 Verkennende deelvragen

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn de volgende verkennende deelvragen opgesteld:

- ❖ Wat zijn de beginselen van een goede schrijfontwikkeling in het basisonderwijs?
- ❖ Wat is de meerwaarde van het leren schrijven in verbonden en/of onverbonden schrift?
- ❖ Welke wettelijke eisen stelt het Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) met betrekking tot het handschriftonderwijs in de middenbouw?

1.2.3 Onderzoekende deelvragen

Om antwoord te krijgen op de centrale onderzoeksvraag zijn de volgende onderzoekende deelvragen opgesteld:

- ❖ Hoe wordt het handschriftonderwijs aangeboden in de drie stamgroepen van de middenbouw op de basisschool?
- ❖ Wat zijn de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?
- ❖ Wat zijn de ervaringen van de leerkrachten met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?

1.2.4 Uitkomst onderzoek

Het onderzoek levert een advies op voor de school, in de vorm van een handreiking. Dit advies bevat aandachtspunten die gericht zijn op het (eventueel) aanpassen en verbeteren van het aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool. Daarnaast zal in de handreiking een samenvatting worden opgenomen van de literatuurstudie met betrekking tot handschriftonderwijs in de middenbouw, waaronder het belang van handschriftonderwijs en de voor- en nadelen van het schrijven in verbonden of onverbonden schrift.

1.3 Theoretisch kader

In het theoretisch kader worden de relevante begrippen, definities en theorieën met betrekking tot de onderzoeksvraag gepresenteerd. Daarnaast worden in het theoretisch kader de verkennende deelvragen beantwoord.

1.3.1 Handschriftonderwijs

“Schrift is het geheel van tekens dat gebruikt kan worden om tekst, inclusief cijfers en formules, schriftelijk (met handschrift of typschrift) te produceren met de bedoeling om gesproken taal, gegevens en gedachten herkenbaar vast te leggen, te bewaren en over te brengen. De elementaire schrifthandeling, die plaatsvindt tijdens het produceren van teksten, is gebaseerd op het grafisch principe van ons schriftsysteem en vormt de grondslag van schrijfvaardigheid” (Kooijman - Thomson, 2020).

Handschriftonderwijs wordt in de literatuur omschreven als: “de specifiek gegeven schrijfles, waar de leerlingen de technische vaardigheden van het schrijven leren” (Hofman, 2012; Van Eerd-Smetsers & Alblas, 2001).

1.3.2 Fasen handschriftonderwijs

De verschillende fasen van het handschriftonderwijs zijn voorbereidend schrijven, aanvankelijk schrijven, het voortgezet schrijven en de fase van handschriftontwikkeling (Kooijman & Van Mierlo, 2011).

Voorbereidende fase

Tijdens de voorbereidende fase worden de schrijfvoorwaarden ontwikkeld en verkennen de leerlingen spelenderwijs het materiaal. Dit gebeurt in de groepen 1 en 2 tot halverwege groep 3. Dan gaat deze fase over in het aanvankelijk schrijven, dat plaatsvindt in groep 3 en 4.

Aanvankelijke fase

De aanvankelijke fase breekt aan bij voldoende ontwikkeling van de ruimtelijke oriëntatie. De cijfers, letters, de verbindingen en de lees- en rekentekens worden in de aanvankelijke fase aangeleerd. Schrijven bestaat uit het maken van bewegingen en door het oefenen en herhalen van deze beweging leren kinderen om deze bewegingen soepel en doelgericht te maken.

Een leerling is volgens Kwast (2014) rond zijn zesde of zevende jaar toe aan het leren schrijven van verschillende lettervormen doordat cognitieve, visuele en perceptieve vaardigheden worden geïntegreerd en de kleine motorische bewegingen voldoende zijn ontwikkeld.

Voortgezette fase

Wanneer leerlingen in groep 3 en 4 het schrijven hebben aangeleerd, is het volgens Kooijman & Van Mierlo (2011) belangrijk dat het schrijven in groep 5 en 6 geautomatiseerd wordt. Deze fase wordt het voortgezet schrijven genoemd. In de voortgezette fase ligt de nadruk op het verder inslijpen van de letters en verbindingen, zodat de letters en verbindingen zonder veel energie geschreven kunnen worden.

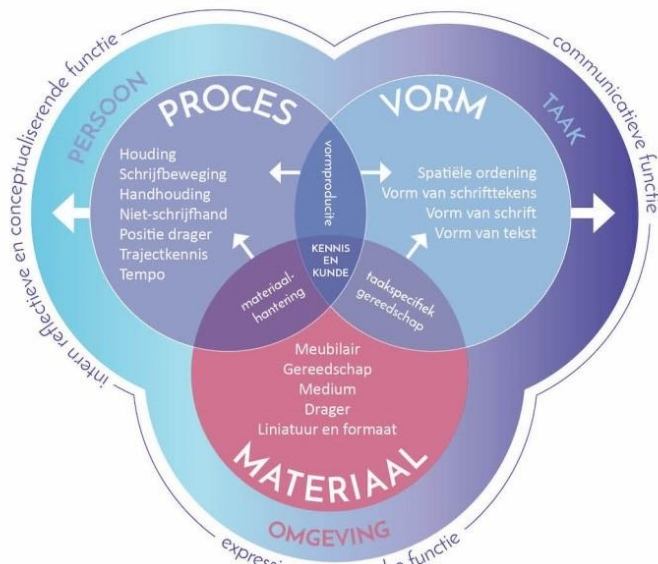
(Hand)schriftontwikkeling

Aan het einde van de basisschool, in groep 7 en 8, ontwikkelen leerlingen een persoonlijk handschrift en worden de schrijfbewegingen verfijnd. Daarbij is het volgens Kooijman & Van Mierlo (2011) belangrijk om te werken aan de inhoud van het schrijven en het tempo schrijven.

1.3.3 Beginselen goede schrijfontwikkeling

Handschriftonderwijs is volgens Kooijman & Van Mierlo (2011): “het leren construeren van letters en het samenvoegen tot woorden, regels en tekst.”

Dit construeren vraagt een ontwikkeld ruimtelijk inzicht, zowel statisch als dynamisch. Het model voor handschriftonderwijs in figuur 1 toont drie aspecten die een rol spelen bij elke vorm van schrift, namelijk proces, materiaal en vorm (Kooijman-Thomson, 2020).

Figuur 1: Model handschriftonderwijs en schrifteducatie (Kooijman-Thomson, 2020).

Proces

Een soepel verlopend schrijfproces stimuleert de interne reflectie. Daarom zijn leerdoelen opgesteld voor het ontwikkelen van de handfunctie, de functionele tweedeling binnen de hand, de zithouding, de taken van de niet-schrijfhand en de positie van de drager (het papier, toetsenbord en beeldscherm) en trajectkennis (10voordeleraar, 2021).

Onder het proces vallen:

- Houding (zittend en staand);
- Schrijfbeweging (progressie, inscriptie);
- Handhouding (driepuntsgreep, zweeftypen, houding van pols en hand);
- Taken van de niet-schrijfhand (fixeren, markeren, transporteren);
- Positie van de drager (verticaal/horizontaal, ligging, plaats);
- Trajectkennis (halenvolgorde);
- Tempo.

Materiaal

Het materiaal is belangrijk voor proces en vorm. Een goede materiaalhantering en kennis van materiaaleigenschappen is volgens Kooijman-Thomson (2020) nodig om een beredeneerde materiaalkeuze te kunnen maken. Daarbij gaat het om schrijfgerei, medium, drager en formaat. Ook passend schoolmeubilair is een voorwaarde voor het ontwikkelen van een ontspannen schrijfhouding.

Onder het materiaal vallen:

- Meubilair (zittend en staand);
- Gereedschap (potlood, pen);
- Drager (papier);
- Liniatuur (grondlijn, extra hulplijnen, ruitjes);
- Formaat.

Vorm

Bij het handschriftonderwijs gaat het volgens de Kennisbasis (10voordeleraar, 2021) om de communicatieve functie van handgeschreven tekst. De tekst moet leesbaar en grafisch eenduidig geschreven zijn. De leraar moet volgens de Kennisbasis kennis hebben van de schriftcriteria, letterverhoudingen en van de plaatsing van de letters op het papier in hun onderlinge verhouding en ten opzichte van elkaar.

Onder de vorm vallen:

- Spatiële ordening (schrijfrichting, regel en ruitje, pagina indeling);
- Vorm van schrifttekens: letters, cijfers en tekens (schrifttekencriteria);
- Vorm van schrift: binnen woorden en regels (schriftcriteria);
- Vorm van tekst: opmaak van een document (ruimtelijke indeling, karakter en hiërarchie).

Tijdens de elementaire schrifthandeling hangen de aspecten proces, materiaal en vorm met elkaar samen (10voordeleraar, 2021). Tegelijkertijd beïnvloeden de aspecten proces, materiaal en vorm elkaar. Het model in figuur 1 geeft dit weer met overlap tussen de cirkels. Elke cirkel vertegenwoordigt een aspect, namelijk proces, materiaal of vorm.

1.3.4 Het belang van handschriftonderwijs

Om doelgericht te communiceren hebben leerlingen volgens het Curriculum (2020) basiskennis en -vaardigheden nodig op het gebied van lezen en schrijven, waaronder het met een leesbaar handschrift leren schrijven.

Naarmate de schrifthandeling, zowel met pen als toetsenbord, soepeler, vlotter en meer geautomatiseerd verloopt, kan het werkgeheugen volgens Peverly (2006) meer worden ingezet voor cognitieve vaardigheden, zoals het formuleren van tekst of het maken van een berekening.

Verscheidende onderzoeken tonen aan dat goed handschriftonderwijs voor de ontwikkeling van een mooi handschrift zorgt en dat goed handschriftonderwijs van invloed is op de fijn motorische vaardigheden. Daarnaast blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat schrijven en lezen vaardigheden zijn die elkaar versterken. Door veel te schrijven ontwikkelen fijnmotorische vaardigheden zich beter (Francken, 2013).

Ook uit onderzoek van James & Engelhardt (2013) blijkt dat het aanleren van het schriftsysteem het leren lezen ondersteunt. Voor leesonderwijs is motorische ondersteuning van belang. Wanneer meerdere zintuigen worden aangesproken, gaat het leren lezen gemakkelijker. Schrijven speelt hierbij een belangrijke rol: schrijven is een motorische vaardigheid. In hersenonderzoek is bovendien positieve samenhang aangetoond tussen schrijfvaardigheid en lezen.

Basisonderwijsleerlingen die leren lezen, komen volgens Longcamp (et al., 2008) tot een betere letter- en woordherkenning wanneer zij tegelijkertijd leren schrijven en de schrijfbeweging ervaren. Omdat de leerlingen op deze manier het motorisch letter- en woordbeeld in het geheugen opslaan.

1.3.5 Verbonden en onverbonden schrift

Het handschriftonderwijs kan aangeboden worden in verbonden en onverbonden schrift. Het verbonden schrift is het schrift waar de letters aan elkaar worden geschreven. Een andere naam voor het onverbonden schrift is het 'blosschrift' of 'methodisch' schrift.

De meningen, theorie en uitkomsten van onderzoeken over de manier waarop het handschriftonderwijs het beste vormgegeven kan worden spreken elkaar tegen.

Vanaf het begin van de vorige eeuw is de keuze voor het aanleren van het onverbonden of verbonden schrift al een discussiepunt (Freeman, 1936). Toen begin 19e eeuw de Schoolwet (1801) werd aangenomen, waren er twee soorten schrift: het informele schrift met cursief, deels aan elkaar, geschreven letters en het formele 'boekschrift' met blokletters. In die periode is gestart met het imiteren van het boekschrift vanuit de gedachte dat het schrijven van blokletters het lezen ondersteunt. Zodra kinderen konden lezen werd het cursief schrift aangeleerd.

Kenmerken verbonden en onverbonden schrift

Volgens Kooijman & Van Mierlo (2011) is het verbonden schrift een didactisch middel om te komen tot een correct vormgegeven en vloeiend geschreven handschrift. In de aanleerfase is het volgens Kooijman belangrijk om het verbonden schrift strikt te volgen. Door de jaren heen hoeft het verbonden schrift geen einddoel te zijn.

Een leerkracht weet van tevoren niet welke lettervorm het beste bij ieder kind past. De letter t kan geschreven worden met een streepje of met een lusje. De p kan open worden geschreven, gelijkend op de n, zodat de vloeiende beweging voortgezet kan worden. Bij sommige kinderen is het schrijven van deze p volgens Kooijman & Van Mierlo (2011) geen succes en kan de dichte p een oplossing bieden. In groep 3 is het volgens Kooijman & Van Mierlo (2011) niet verstandig om kinderen verschillende vormen letters naast elkaar aan te leren, aangezien dat verwarrend is. Dat is een taak voor de bovenbouw, waar alle letters opnieuw behandeld moeten worden. Kinderen kunnen op deze manier hun handschrift verbeteren en tegelijkertijd bewust een keuze maken tussen het verbonden en onverbonden schrift. In de bovenbouw moet de nadruk bij het handschriftonderwijs op de inhoud en temposchrijven liggen.

Onverbonden schrift is eigenlijk 'tekenend' schrijven. Motorisch zwakke kinderen lijken de letters snel aan te leren, maar in groep 3 blijken kinderen heel vaak problemen te krijgen met een goede spatiëring tussen de woorden. De verhoudingen tussen letters en woorden raken gemakkelijk zoek. Volgens Van Grunsven en Njiokiktjien (2013) is het beter om direct over te stappen op verbonden schrift, zodra kinderen de leesletter kennen. Verbonden schrijven geeft kinderen meer woordgevoel, wat het leren lezen aanzienlijk bevordert (Van Grunsven, Njiokiktjien, 2013). Vooral na groep 5 en 6 zie je volgens Van Grunsven en Njiokiktjien (2013) vaak dat kinderen die in onverbonden schrift hebben leren schrijven, problemen krijgen met temposchrijven. Wanneer het verbonden schrift van het begin af aan geleerd wordt, is het bij consequent oefenen gemakkelijker te automatiseren dan onverbonden schrift.

Onverbonden schrift wordt als voorbereiding op het schrijven volgens Keulen & Van Eerd-Smetsers (2007) afgeraden. Bij het leren schrijven spelen de fijne motoriek, de ruimtelijke oriëntatie en het vormbewustzijn een belangrijke rol. Kinderen die deze schrijfvoorwaarden maar gedeeltelijk beheersen, hebben vaak problemen met het na elkaar of tegelijkertijd aanleren van verschillende lettertypes. Motorisch en ruimtelijk zijn de vormen totaal verschillend. De leesletter v begint bovenaan, terwijl de schrijfletter v beneden start. Bij de letter b zijn de lus en de stok verschillend en de ronding wordt verschillend 'ingedraaid'.

Volgens Kooijman & Van Mierlo (2011) is het schrijven in onverbonden schrift voor kinderen moeilijker dan schrijven in verbonden schrift. Zodra hele woorden en zinnen geschreven moeten worden, wordt het bij onverbonden schrift lastiger om te bepalen hoeveel ruimte tussen de verschillende letters en woorden gelaten moet worden (spatiëring). Dit zorgt voor een minder leesbaar handschrift. Bij het onverbonden schrift worden eigenlijk 'verbindingen' in de lucht gemaakt. Leerlingen moeten bijvoorbeeld als een a gaat komen ver naar rechts en bijvoorbeeld bij een l dichtbij blijven. Dat is voor kinderen die net leren schrijven heel moeilijk. Volgens Kooijman & Van Mierlo (2011) houdt dit verband met de ontwikkeling van de ruimtelijke oriëntatie. Kinderen moeten bij het schrijven van onverbonden schrift telkens opnieuw starten en stoppen met de schrijfbeweging en dat is inspannend. Bij het schrijven van een nieuwe letter ontstaat eigenlijk telkens een 'mikprobleem' (Kooijman & Van Mierlo, 2011).

Ook volgens Keulen & Van Eerd-Smetsers (2007) is het lastig om een ingesleten en deels geautomatiseerd schrift te vergeten om vervolgens nieuwe vormen aan te leren. Volgens Keulen & Van Eerd-Smetsers (2007) is het dan ook belangrijk om één schrift te kiezen. Bij kinderen met schrijfproblemen leidt het wisselen van schrift tot desoriëntatie, spanningen en verkrampingen. Ten opzichte van het onverbonden schrift hoeft bij het verbonden schrift niet na elke letter de pen opgetild te worden en steeds opnieuw een startpunt gekozen worden. Hierdoor wordt het ritme en tempo in het schrijven bevorderd. Spatiëren is bij het schrijven in verbonden schrift gemakkelijker en letters binnen een woord en spaties tussen de woorden leveren een duidelijk woordbeeld.

Bij verbonden schrift worden complexere hersenverbindingen aangemaakt dan bij het schrijven in onverbonden schrift of het typen van letters (Berninger, Abbot, Augsburg & Garcia, 2009).

Ook dyslectische kinderen kunnen baat hebben bij een verbonden schrift. Omkeringen kunnen door dyslectische kinderen namelijk nauwelijks worden gemaakt.

Motorisch proces

Schrijven is een complex proces, waarbij fijnmotorische vaardigheden en hand-oog-coördinatie een belangrijke rol spelen. Verbonden en onverbonden schrift hebben verschillende motorische uitdagingen. Het verbonden schrift bevat golvende lijnen - in de r en de z - die motorisch moeilijk te maken zijn. Verbindingslijnen tussen letters blijken motorisch veeleisender dan lijnen binnen letters. In het onverbonden schrift zitten andere uitdagingen: meer diagonale lijnen, bijvoorbeeld in de v en w, en letters die elkaars spiegelbeeld zijn. Zoals bijvoorbeeld de b en d. Bij het onverbonden schrift kan ook het bepalen van de startpositie lastig zijn. Het is echter niet duidelijk welk schrift over het geheel genomen de hoogste motorische complexiteit heeft (Kennisrotonde, 2017).

Schrijven in blokschrift bij kinderen met zwakke motoriek

Schrijfmethodes zijn volgens Schweitzer (2020) nog gebaseerd op de principes van het "oude" schoonschrijven. Hij introduceerde het "nieuwe" schrijven waarin bewegen en spel een onmisbare rol spelen in de schrijfontwikkeling van jonge kinderen.

Schrijven is volgens Schweitzer (2020) een vorm van bewegingsonderwijs. Kinderen schrijven volgens Schweitzer tegenwoordig veel slordiger dan nodig, omdat zij gedwongen worden een ideaal resultaat te leveren. In veel gevallen blijkt dit een onmogelijke opgave en blijkt de aanpak tekort te schieten. Schweitzer zegt dat de voordelen van onverbonden schrift groot zijn: de leesbaarheid van handschriften wordt beter en kinderen met een zwakke motoriek leren blokschrift makkelijker aan. Dat het onverbonden schrift ten koste gaat van de snelheid, zoals vaak gezegd wordt, is volgens Schweitzer (2020) niet waar.

1.3.6 Richtlijnen kerndoelen SLO

Het vak handschriftonderwijs is een onderdeel van het vak Nederlands en valt onder kerndoel 8 (SLO, 2021). In de beschrijving wordt het vak nauwelijks genoemd.

Kerndoel 8: "De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, **een leesbaar handschrift**, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur."

De kerndoelen geven geen richtlijnen voor welk schrift moet worden aangeleerd, alleen dat het een leesbaar schrift moet zijn. Scholen mogen dus zelf bepalen welk schrift zij hun leerlingen aanleren.

1.3.7 Schrijven versus typen

Bij leren schrijven is een coördinatie van meerdere lichamelijke en mentale functies vereist. Kijken, bewegen en denken moeten samenwerken, wat bijdraagt aan vollediger groei van het kindbrein. Amerikaans hersenonderzoek (Mueller & Oppenheimer, 2014) heeft overtuigend aangetoond dat bij het leren schrijven met de hand veel meer gebieden in de hersenen actief zijn, dan bij het werken met een toetsenbord of door te swipen over een beeldscherm.

Een geautomatiseerde schrifthandeling verhoogt het niveau van het denkproces, de interne reflectie en het innerlijk gesprek dat de schrijver met zichzelf voert als hij over inhoud nadenkt, deze ordent en formuleert. Daarbij ondersteunt het schrijven met de hand de opname van nieuwe leerstof beter dan het typen op een toetsenbord. Met de pen gemaakte aantekeningen worden beter onthouden, omdat schrijven met de hand dwingt om hoofd- en bijzaken te onderscheiden en samen te vatten (Mueller & Oppenheimer, 2014; Peverly, 2006).

Zowel het inprenten en onthouden van letters als het inprenten en onthouden van woorden gaat volgens verschillende onderzoeken veel effectiever wanneer je met de hand schrijft, dan wanneer je typt. Het ervaren van de schrijfbeweging leidt bij basisonderwijsleerlingen die leren lezen en schrijven tot een betere letter- en woordherkenning door opslag van het motorisch letter- en woordbeeld in het geheugen (Longcamp, et al., 2008).

Psychologe Virginia Berninger (2009) stelde vast dat kinderen en studenten in teksten meer ideeën produceren en in meer samenhangende zinnen formuleren als ze met de hand schrijven.

Schrijven structureert volgens Berninger (et al., 2009) je gedachten. Geautomatiseerd schrijven lokt uit om keuzes te maken en de essentie uit de stof weer te geven.

Schrijven met de hand heeft volgens deze onderzoeken andere effecten op verschillende cognitieve functies dan typen op een toetsenbord. De motorische handeling, het schrijven zelf, is volgens de onderzoekers de oorzaak van deze verschillen. Schrijven zorgt ten eerste voor betere fijne motorische vaardigheden. Ten tweede wordt bij het lezen, het waarnemen en herkennen van letters, informatie gebruikt van de motorprogramma's waarmee de letters geschreven worden. En die motorprogramma's ontwikkelen kinderen niet of minder wanneer ze letters leren door te typen.

Ook in Nederland is vergelijkbaar onderzoek gedaan met vergelijkbare uitkomsten (Van Grunsven & Nijokiktjen, 2013; Francken, 2013). Bij het aanleren van een handschrift komen neuronen tussen de verschillende hersendelen sterker en beter tot ontwikkeling. Er is geen bewijs dat kinderen zonder de motorische vaardigheid van het schrijven niet in staat zouden zijn te leren lezen. De onderzoeken laten enkel zien dat een motorische component in het leesonderwijs het leren lezen vergemakkelijkt (Francken, 2016).

Opvoedkundige waarde handschriftonderwijs

Het leren van een handschrift draagt bij aan een complexere fijnmotorische ontwikkeling. Handschriftonderwijs kan volgens Van Everdingen (2017a) op de basisschool een belangrijke opvoedkundige waarde hebben. De kinderen leren focussen en zich te concentreren. Kinderen leren reflecteren op wat ze hebben geschreven en hoe; ze leren hun werk te verbeteren. Het zien van een mooi schrift draagt bij aan de groei van een goed zelfgevoel (Van Everdingen, 2017a).

1.3.8 Handschriftproblemen en het verbeteren van schrijfonderwijs

Kinderen met handschriftproblemen komen volgens Van Everdingen (2017b) vaak terecht bij schrijf-, ergo- en gespecialiseerde fysiotherapeuten, omdat het zou gaan om bewegingsproblemen en/of motorische problemen. In de meeste gevallen blijken de problemen volgens haar eerder te komen door gebrekkig handschriftonderwijs. Meer aandacht voor het product (vormgeving en letterkennis) en het proces (zit-schrijfhouding, papier-ligging en penhantering) kunnen die problemen volgens Van Everdingen (2017b) veelal voorkomen.

1.3.9 Tijdsbesteding effectief handschriftonderwijs middenbouw

Volgens Van Everdingen (2017b) is het belangrijk dat binnen de hele school gedurende de week regelmatig aandacht wordt besteed aan het handschriftonderwijs. Een doorgaande lijn in het handschriftonderwijs binnen een basisschool is volgens Van Everdingen (2017b) belangrijk.

Van Everdingen vindt dat leerlingen niet zelfstandig met handschriftonderwijs aan het werk moeten gaan, maar dat leerlingen echte instructiemomenten aangeboden moeten krijgen, waarin concrete aandachtspunten en/of handschriftcriteria worden aangereikt, zodat het schrijven wordt geautomatiseerd.

Aangetoond is dat de meeste schrijfproblemen op de basisschool én later komen door onvoldoende handschriftonderwijs, te weinig begeleide instructies of feedback, te weinig oefentijd én gebrek aan competentiegevoelens van de leraar (Jolink, Keune, Krom, Van Til & Van Weerden, 2012). Een leerkracht moet zich competent voelen en over voldoende kennis en vaardigheden beschikken voor het geven van goed handschriftonderwijs.

Het is volgens Overvelde (in Van Everdingen, 2017) belangrijk om in alle groepen van de basisschool aandacht te besteden aan handschriftonderwijs. Volgens Overvelde wordt een persoonlijk geautomatiseerd handschrift pas gecreëerd tussen de 14 en 16 jaar of ouder. Het handschrift is in de bovenbouw van de basisschool nog in de automatiseringsfase.

1.4 Dit onderzoek

Het belang van een goed leesbaar handschrift bij kinderen, en dus goed handschriftonderwijs, komt uit verschillende theorieën naar voren. Het leren van een handschrift draagt bij aan een complexere fijnmotorische ontwikkeling (Van Everdingen, 2017b).

Ook het onthouden van informatie gaat beter wanneer het wordt geschreven in plaats van getypt op het toetsenbord (Mueller & Oppenheimer, 2014). Daarnaast ondersteunt volgens meerdere onderzoeken het aanleren van het schriftsysteem het leren lezen (James & Engelhardt, 2013, Francken, 2013).

Het handschriftonderwijs kan aangeboden worden in verbonden en onverbonden schrift. De kerndoelen van het SLO geven geen richtlijnen voor welk schrift moet worden aangeleerd, alleen dat het een leesbaar schrift moet zijn. De meningen, theorie en uitkomsten van onderzoeken over de manier waarop het handschriftonderwijs het beste aangeboden kan worden, door middel van verbonden of onverbonden schrift, spreken elkaar tegen. Daarnaast hebben zowel verbonden als onverbonden schrift verschillende motorische uitdagingen (Kennisrotonde, 2017).

Ten opzichte van het onverbonden schrift hoeft bij het verbonden schrift niet na elke letter de pen opgetild te worden en steeds opnieuw een startpunt gekozen worden, wat het ritme en tempo in schrijven bevordert (Keulen & Van Eerd-Smetsers, 2007). Ook Kooijman & Van Mierlo, (2011) benoemen dat bij het schrijven van een nieuwe letter in onverbonden schrift eigenlijk telkens een 'mikprobleem' ontstaat, omdat de schrijfbeweging telkens opnieuw gestart en gestopt moet worden.

Bij verbonden schrift worden complexere hersenverbindingen aangemaakt dan bij het schrijven in onverbonden schrift of het typen van letters. Dyslectische kinderen kunnen baat hebben bij een verbonden schrift, omdat omkeringen dan nauwelijks kunnen worden gemaakt (Berninger, Abbot, Augsburg & Garcia, 2009). Volgens Van Grunsven & Njiokiktijen (2013) geeft het verbonden schrift meer woordgevoel. Daarnaast kunnen kinderen bij het aanleren van het onverbonden schrift problemen krijgen met een goede spatiëring tussen woorden en raakt de verhouding tussen letters en woorden gemakkelijk zoek. Volgens Schweitzer (2020) is het onverbonden schrift makkelijker aan te leren en wordt de leesbaarheid van handschriften beter door het aanleren van het onverbonden schrift. Ook kinderen met een zwakkere motoriek leren het blokschrift volgens Schweitzer (2020) gemakkelijker aan.

1.4.1 Vormgeving onderzoek

Voor de vormgeving van het onderzoek wordt gebruik gemaakt van de cyclus van praktijkonderzoek (Van der Donk & Van Lanen, 2020). Het onderzoek is een beschrijvend onderzoek. Aan de hand van de resultaten van het literatuuronderzoek zal worden beschreven wat de voor- en nadelen zijn van het schrijven in verbonden en onverbonden schrift en wat de beginselen zijn van een goede schrijf-ontwikkeling. Daarnaast zal het huidige aanbod van handschriftonderwijs en de wensen en ervaringen van de leerkrachten met dit huidige aanbod zo compleet mogelijk in kaart worden gebracht.

1.4.2 Praktijkonderzoeksvraag

Vanuit de probleemstelling en het literatuuronderzoek is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Op welke manier kan de basisschool haar aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw verbeteren om te voldoen aan de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider?

Hierbij zijn de volgende onderzoekende deelvragen geformuleerd:

- ❖ Hoe wordt het handschriftonderwijs aangeboden in de drie stamgroepen van de middenbouw op de basisschool?
- ❖ Wat zijn de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?
- ❖ Wat zijn de ervaringen van de leerkrachten met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?

1.4.3 Verwachtingen

Uit het inspectierapport (Inspectie van het onderwijs, 2020) komt naar voren dat de doorgaande lijnen en de didactiek op verschillende gebieden binnen de basisschool verbeterd kunnen worden. De doorgaande lijn en de didactiek van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool worden niet specifiek als verbeterpunten in het advies van de inspectie genoemd, maar verwacht wordt dat het handschriftonderwijs in de drie middenbouwgroepen op een verschillende manier wordt aangeboden.

Hoofdstuk 2 Methode

2.1 Dataverzameling

Voor dit onderzoek is gekozen voor beschrijvend onderzoek om het handschriftonderwijs op de basisschool te kunnen verbeteren. Dit onderzoek wordt vormgegeven door middel van literatuuronderzoek, het afnemen van interviews bij drie leerkrachten van de middenbouw en het afnemen van een enquête bij alle negen leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool.

Eerst wordt door middel van literatuuronderzoek gekeken wat de kenmerken en de voor- en nadelen zijn van het aanleren van verbonden en/of onverbonden schrift, wat het belang is van handschriftonderwijs en wat de beginselen van goed handschriftonderwijs in de middenbouw (groep 3, 4 en 5) zijn.

Vervolgens worden interviews gehouden met drie leerkrachten van de middenbouw om een beeld te krijgen van het aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw op de basisschool. In de interviews worden dezelfde vragen gesteld. Door deze vragen te stellen kan een beeld worden verkregen van de manier waarop de verschillende stamgroepen in de middenbouw hun handschriftonderwijs vormgeven. Daarnaast wordt een beeld verkregen van de verschillen en overeenkomsten in het aanbod van handschriftonderwijs in de drie middenbouwgroepen van de basisschool.

Bij alle negen leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool wordt een enquête afgenomen om de ervaringen en wensen met betrekking tot het aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool in kaart te brengen.

Door het verzamelen van kwalitatieve data aan de hand van interviews bij drie leerkrachten van de middenbouw, wordt onderzocht hoe het huidige handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool wordt vormgegeven. Deze dataverzamelmethode heeft een open karakter. De antwoordmogelijkheden van de respondenten zijn niet gestandaardiseerd.

Door het verzamelen van kwalitatieve data aan de hand van het afnemen van een enquête bij alle leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool, wordt onderzocht wat de ervaringen zijn met betrekking tot het aanbod van handschriftonderwijs op de basisschool. Daarnaast wordt door het afnemen van de enquête onderzocht wat de wensen zijn van de leerkrachten met betrekking tot het aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool.

Aan de hand van de onderzoeksresultaten uit de literatuur en het praktijkonderzoek wordt een advies, in de vorm van een handreiking, geschreven over de manier waarop de basisschool haar handschriftonderwijs in de middenbouw kan verbeteren, om te voldoen aan de wensen van het team.

2.2 Beschrijving van de onderzoeksgroep

De onderzoeksgroep bestaat uit negen leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool (N=10).

De respondenten voor het afnemen van de interviews zijn drie middenbouw leerkrachten (N=3). Deze leerkrachten zijn tevens de stamgroepleiders van een stamgroep en hebben de eindverantwoording voor hun eigen stamgroep.

De respondenten voor het afnemen van de vragenlijsten zijn alle negen leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool (N=10).

2.3 Operationalisatie

In deze paragraaf worden de kernbegrippen en deelaspecten geoperationaliseerd die in dit onderzoek worden gemeten. Ook wordt de definitie beschreven van begrippen die van belang zijn voor de validiteit van dit onderzoek.

2.3.1 Construct

In de praktijkonderzoeksvragen zijn de begrippen die in dit onderzoek gemeten worden onderstreept. De begrippen die geoperationaliseerd worden staan in cursief.

- ❖ Hoe wordt het *handschriftonderwijs* aangeboden in de drie stamgroepen van de middenbouw op de basisschool?
- ❖ Wat zijn de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider met betrekking tot het *aanbod* van het *handschriftonderwijs* in de middenbouw van de basisschool?
- ❖ Wat zijn de ervaringen van de leerkrachten met betrekking tot het *aanbod* van het *handschriftonderwijs* in de middenbouw van de basisschool?

Om ervoor te zorgen dat er gedurende dit onderzoek geen twijfel bestaat over de betekenis van de volgende begrippen: handschriftonderwijs, middenbouw, bovenbouw, verbonden schrift en onverbonden schrift, staat hieronder de definitie van deze begrippen beschreven.

Tabel 1 <i>Begripsdefiniëring</i>	
Handschriftonderwijs	De specifiek gegeven schrijffles, waar de leerlingen de technische vaardigheden van het schrijven leren (Hofman, 2012; Van Eerd-Smetsers & Alblas, 2001).
Middenbouw	De leerlingen van de groepen 3, 4 en 5. Deze leerlingen zijn gemiddeld zes tot negen jaar.
Bovenbouw	De leerlingen van de groepen 6, 7 en 8. Deze leerlingen zijn gemiddeld negen tot twaalf jaar.
Verbonden schrift	Schrift waarbij de letters verbonden geschreven kunnen worden. Tevens aan elkaar schrijven genoemd, de woorden vormen één lijn (Kwast, 2014).
Onverbonden schrift	Schriftsoort zonder verbindingshalen, zoals blokschrift. De geschreven letters staan los van elkaar (Kooijman & Van Mierlo, 2011)
Verbeteren	De kwaliteit verhogen (woordenboeken.nu, 2021)

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de meetinstrumenten interview en enquête. Deze instrumenten zijn tot stand gekomen aan de hand van de bestudeerde theorie. De operationalisatieschema's van het interview en de enquête staan weergegeven in tabel 1 en 2 in bijlage A.

Bij de interviews wordt gewerkt met open vragen. Hierbij moeten de respondenten de antwoorden in eigen bewoordingen formuleren. Bij de enquête wordt gewerkt met vragen met een beoordelings-schaal. Hierbij is gekozen voor een vijfpuntsschaal: 'helemaal mee eens', 'mee eens', 'geen mening', 'niet mee eens' en 'helemaal niet mee eens'. Gekozen is voor het meenemen van de optie 'geen mening', omdat het mogelijk is dat leerkrachten onvoldoende kennis hebben over het aanbod van handschriftonderwijs in de middenbouw. Bij ieder onderdeel van de enquête hebben de respondenten de mogelijkheid om het gekozen antwoord in eigen woorden nader toe te lichten.

Voor het interview en de enquête is een variabelenoverzicht gemaakt. De variabelenoverzichten van het interview en de enquête zijn opgenomen in bijlage B.

2.3.2 Instrumenten

In het onderzoek worden de instrumenten interview en enquête gebruikt.

Meetinstrument 1: Interview

Om een beeld te krijgen van het aanbod van het handschriftonderwijs in de drie stamgroepen van de middenbouw op de basisschool worden interviews gehouden met drie leerkrachten van de middenbouw. Deze leerkrachten zijn tevens de stamgroepleiders van de stamgroep en hebben de eindverantwoording voor de groep.

De vragen uit het interview hebben betrekking op het huidige aanbod van het handschriftonderwijs in de verschillende middenbouwklassen. Daarbij wordt onderzocht op welke manier het handschriftonderwijs in de middenbouwklassen wordt vormgegeven en wat de verschillen en overeenkomsten zijn in de manier waarop het handschriftonderwijs wordt aangeboden in de drie middenbouwklassen. Een overzicht van de interviewvragen is opgenomen in bijlage C. De interviews worden individueel via Teams of fysiek afgenomen, indien mogelijk. De interviews hebben een gestructureerd en narratief karakter. De vragen zijn voorafgaand aan het interview opgesteld en deels voorgestructureerd. Daarnaast worden de leerkrachten gestimuleerd om hun eigen verhaal te vertellen (Van der Donk en Van Lanen, 2020). Tijdens het interview worden verschillende vraagtechnieken ingezet om het gesprek te starten, in gang te houden en af te bakenen. De interviews worden opgenomen.

Meetinstrument 2: Enquête

De enquête wordt gemaakt in Google Forms en via de mail naar negen leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool gestuurd. De enquête bevat gesloten en open vragen en heeft een logische volgorde.

Op de stellingen kan worden geantwoord met een vijf-puntsschaal van 'helemaal mee eens', 'mee eens', 'geen mening', 'niet mee eens' en 'helemaal niet mee eens'.

In de enquête hebben de respondenten de mogelijkheid om een eigen antwoord toe te voegen, wanneer geen van de genoemde keuzes van toepassing is. Het aantal antwoordmogelijkheden dat kan worden aangevinkt is duidelijk bij de instructie vermeld.

2.4 Procedure afname meetinstrumenten

De interviews met de drie stamgroepleiders van de middenbouw worden in week 14 en 15 fysiek afgenomen op de basisschool.

De enquête wordt op 7 april 2021 per mail naar de negen leerkrachten en de intern begeleider verzonden. In bijlage D en E is zowel de enquête als de begeleidende mail opgenomen. Op 14 april 2021 wordt een herinnering per mail verzonden. De respondenten hebben 12 dagen de tijd om de enquête in te vullen.

De planning met betrekking tot de afname van de meetinstrumenten is opgenomen in bijlage F.

2.5 Data-analyse

De interviews worden opgenomen, waar vervolgens transcripten van worden gemaakt. De transcripten, bestaande uit informatie over het aanbod van het handschriftonderwijs in de drie middenbouwgroepen, worden met elkaar vergeleken door middel van een inhoudsanalyse. Dit wordt handmatig gedaan.

De verzamelde data uit de enquêtes en interviews bestaat uit voorgestructureerde en minder gestructureerde data. De data wordt per deelvraag geordend, gereduceerd, getransformeerd en gecombineerd om de deelvragen te kunnen beantwoorden.

Door middel van beschrijvende statistiek wordt de voorgestructureerde data uit de enquêtes geanalyseerd en uitgedrukt in aantallen. Voor de bewerkingen wordt gebruik gemaakt van Excel. De verzamelde data met betrekking tot de wensen en ervaringen van de leerkrachten is verwerkt in tabellen en getransformeerd in staafdiagrammen.

Door middel van inhoudsanalyse wordt de minder gestructureerde data uit de enquêtes en interviews geanalyseerd. De data wordt geanalyseerd aan de hand van vooraf vastgestelde categorieën, zoals het aanbod met betrekking tot het schrijven in verbonden of onverbonden schift. Door het analyseren aan de hand van categorieën kan de frequentie van deze categorieën worden bepaald.

Daarnaast wordt de minder gestructureerde data uit de enquêtes geanalyseerd door middel van thematisch coderen. Door middel van thematisch coderen kunnen de ervaringen en wensen van de respondenten worden vergeleken en rijke vergelijkingen worden gemaakt.

2.6 Betrouwbaarheid en validiteit

In deze paragraaf wordt beschreven welke stappen er in dit onderzoek worden genomen en hoe de keuzes in het onderzoek invloed hebben op de betrouwbaarheid en validiteit.

2.6.1 Betrouwbaarheid

De interviews worden opgenomen door middel van een voicerecorder en worden uitgewerkt in transcripten. De transcripten worden ter controle doorgenomen met de geïnterviewden. Hierdoor worden eventuele fouten in de codering voorkomen en kunnen gespreksverslagen niet verkeerd worden geïnterpreteerd. De enquête wordt afgenomen onder alle leerkrachten van de basisschool. De leerkrachten krijgen tijdens de enquête-afname dezelfde lijst met vragen. Een herhaling van het onderzoek zal tot dezelfde resultaten leiden.

Om de betrouwbaarheid van het onderzoek zoveel mogelijk te kunnen waarborgen, vullen de proefpersonen de enquête in op een moment naar hun keuze. De representativiteit van het onderzoek wordt verhoogd door alle leerkrachten en de intern begeleider te betrekken bij het onderzoek.

2.6.2 Validiteit

Validiteit wordt in de literatuur beschreven als: “de mate waarin gemeten wordt wat je wilt meten.” In dit onderzoek worden systematische meetfouten zo veel mogelijk beperkt (Van der Donk & Van Lanen, 2020). De interne validiteit van het onderzoek wordt gewaarborgd door operationalisatie en begripsdefiniëring.

Door de operationalisatie vanuit de literatuur wordt gemeten wat gemeten moet worden. Deze operationalisatie is vertaald in interview- en enquêtevragen. De resultaten zullen in het onderzoeksverslag anoniem worden verwerkt. Hiermee wordt de kans op een sociaal wenselijk antwoord geminimaliseerd en worden enquêtes meer valide.

Het onderzoek is beperkt overdraagbaar: het onderzoek vindt plaats in een specifieke context, namelijk het handschriftonderwijs op de basisschool. De resultaten en conclusies zijn hierdoor voornamelijk representatief voor het handschriftonderwijs binnen de basisschool (Van der Donk & Van Lanen, 2020). Een deel van het onderzoek, zoals het theoretisch kader en de onderzoeksopzet, kan door andere scholen worden gebruikt als inspiratiebron voor een vergelijkbaar onderzoek in de eigen praktijksituatie.

Hoofdstuk 3 Resultaten

In dit hoofdstuk worden de meest opvallende resultaten van de interviews met de stamgroepleiders van de middenbouw en de resultaten van de enquête onder de leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool beschreven. De transcripten van de interviews zijn opgenomen in bijlage G tot en met I. De inhoudsanalyse van de transcripten is opgenomen in bijlage J en de resultaten van de enquête zijn opgenomen in bijlage K.

3.1 Interview en enquêtes

Het interview is afgenomen bij drie stamgroepleiders van de drie verschillende middenbouwgroepen op de basisschool. Door het afnemen van het interview is inzicht verkregen op de volgende deelvraag:

1 Hoe wordt het handschriftonderwijs aangeboden in de drie stamgroepen van de middenbouw op de basisschool?

Daarnaast is voor dit onderzoek een enquête afgenomen onder tien respondenten, waaronder negen leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool. De enquête is door negen respondenten beantwoord, namelijk acht leerkrachten en de intern begeleider. Door het afnemen van de enquêtes is inzicht verkregen op de volgende deelvragen:

2 Wat zijn de ervaringen van de leerkrachten met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?

3 Wat zijn de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?

In de volgende paragrafen zullen de meest opvallende resultaten uit de interviews en enquêtes worden weergegeven. In **paragraaf 3.2** en **3.3** worden de resultaten en inzichten op deelvraag 1 en 2 weergegeven, namelijk de manier waarop het handschrift op dit moment op de basisschool wordt aangeboden en de ervaringen met het aanbod.

In **paragraaf 3.4** en **3.5** wordt nader ingegaan op de resultaten van deelvraag 1 en 3. In **paragraaf 3.4** wordt het aanbod in verbonden of onverbonden schrift in groep 3 beschreven en de wensen van de leerkrachten met betrekking tot het aanbod van het soort schrift in groep 3.

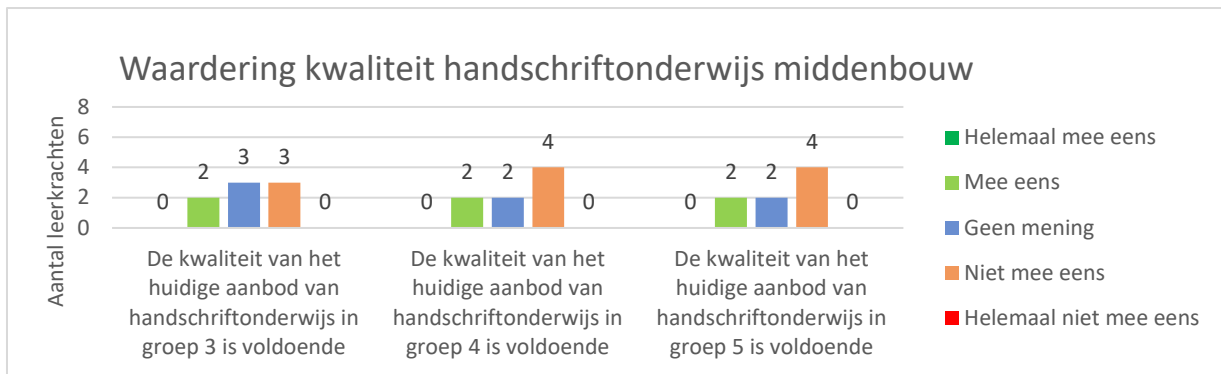
In **paragraaf 3.5** wordt het aanbod van het soort schrift in groep 4 en 5 beschreven. Daarnaast wordt in deze paragraaf nader ingegaan op de wensen van de leerkrachten met betrekking tot het aanbod van het schrift in groep 4 en 5.

In **paragraaf 3.6** wordt beschreven welke eigen verbeterpunten of aanvullingen de leerkrachten hebben met betrekking tot het handschriftonderwijs.

De intern begeleider heeft een week voor het versturen van de enquête afscheid genomen van de basisschool. Aangezien zij 23 jaar op de basisschool heeft gewerkt en zij nog enkele leerlingen van de basisschool begeleidt, is in overleg met de directeur besloten om haar wel een enquête te mailen en worden haar antwoorden meegenomen in het onderzoek. De antwoorden van de intern begeleider worden apart vermeld in de resultaten in **paragraaf 3.7**, aangezien de resultaten een beeld moeten geven over de wensen en ervaringen van het huidige team.

3.2 Ervaringen met betrekking tot het aanbod van handschriftonderwijs

Uit de interviews komt naar voren dat de gemiddelde tijdsbesteding aan handschriftonderwijs van de drie middenbouwgroepen vergelijkbaar is. Per week wordt gemiddeld één uur besteed aan handschriftonderwijs in de groepen 3 van de middenbouw. In de groepen 4 en 5 wordt gemiddeld een half uur tot veertig minuten per week besteed aan handschriftonderwijs. De drie huidige middenbouw leerkrachten ervaren deze tijdsbesteding als voldoende.

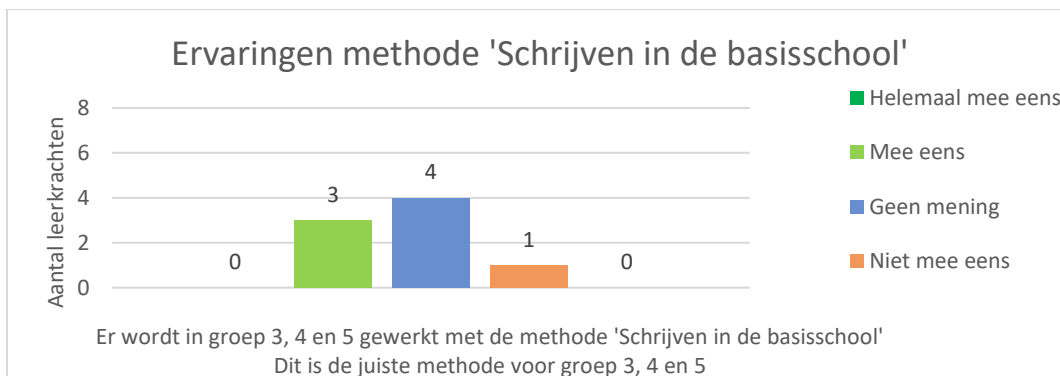
Figuur 2: Waardering leerkrachten kwaliteit huidige aanbod handschriftonderwijs

In figuur 2 staan de waarderingen van de leerkrachten ten opzichte van de kwaliteit van het huidige aanbod van handschriftonderwijs weergegeven. Uit figuur 2 valt op dat de waarderingen van de kwaliteit ten opzichte van het huidige aanbod van handschriftonderwijs verschillen tussen de leerkrachten. Drie van de leerkrachten geven aan dat zij de kwaliteit van het huidige aanbod van handschriftonderwijs in groep 3 niet voldoende vinden, twee leerkrachten vinden de kwaliteit voldoende en drie hebben geen mening.

De kwaliteit van het huidige aanbod handschriftonderwijs in groep 4 en 5 wordt door vier leerkrachten als onvoldoende ervaren, twee leerkrachten vinden de kwaliteit voldoende en twee leerkrachten hebben geen mening. De leerkrachten die geen mening hebben over de kwaliteit van het aanbod van handschriftonderwijs zijn leerkrachten die werkzaam zijn in de boven- of onderbouw. Deze leerkrachten geven aan dat zij onvoldoende zicht hebben op de kwaliteit van het handschriftonderwijs in de middenbouw.

3.3 Ervaringen met de methode 'Schrijven in de basisschool'

Uit de interviews komt naar voren dat in alle groepen 3, 4 en 5 van de basisschool wordt gewerkt in de werkboeken van de methode 'Schrijven in de basisschool'. De school heeft alleen de werkboeken en geen handleiding of aanvullende materialen bij deze methode.

Figuur 3: Ervaringen leerkrachten methode 'Schrijven in de basisschool'

In figuur 3 staan de ervaringen van de leerkrachten met de methode 'Schrijven in de basisschool' weergegeven. De resultaten van de enquête in figuur 3 geven aan dat drie leerkrachten 'Schrijven in de basisschool' de juiste methode voor groep 3, 4 en 5 vinden. Zij geven daarbij als toelichting dat bij deze methode werkboeken voor het aanbieden van verbonden en onverbonden schrift beschikbaar zijn. Eén leerkracht vindt de methode 'Schrijven in de basisschool' niet de juiste methode voor de groepen 3, 4 en 5. Ze geeft daarbij als toelichting dat de school meer materialen en een handleiding nodig heeft, wil zij 'Schrijven in de basisschool' als methode gebruiken.

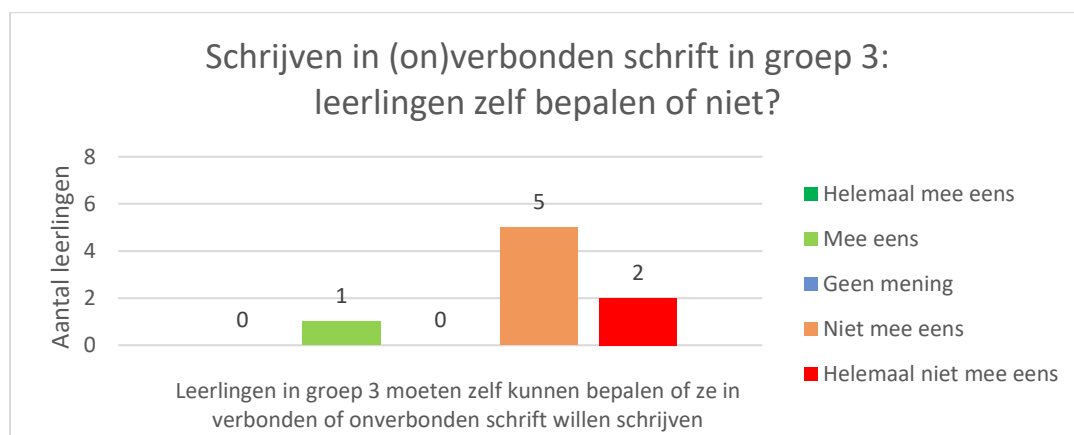
Uit figuur 3 valt op dat vier leerkrachten geen mening hebben over het werken in de methode 'Schrijven in de basisschool'. Twee van deze leerkrachten geven als toelichting dat zij wel tevreden zijn over het gebruik van de methodeschriften, maar dat zij op dit moment geen ervaring hebben met andere schrijfmethode.

3.4 Aanbod en wensen mbt verbonden en/of onverbonden schrift in groep 3

In deze paragraaf worden de wensen van de leerkrachten met betrekking tot het aanbieden van verbonden en/of onverbonden schrift in groep 3 beschreven.

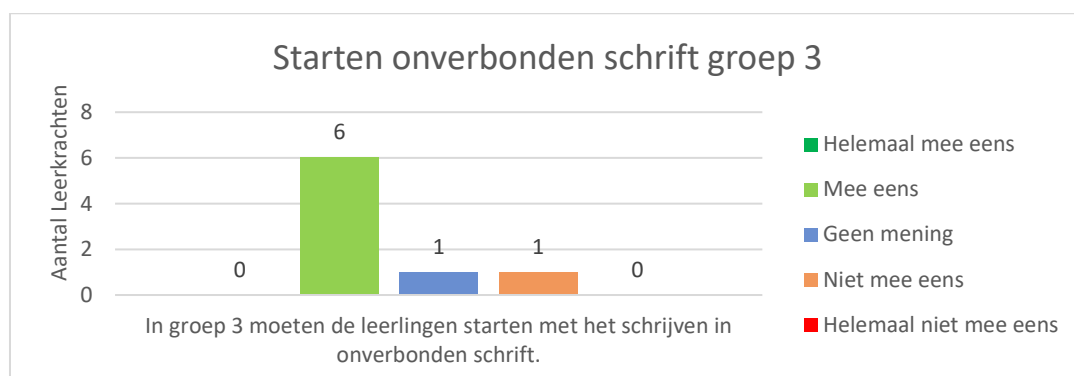
Uit de interviews komt naar voren dat alle drie de middenbouw stamgroepen in groep 3 starten met het aanleren van het onverbonden schrift, ook wel het blokschrift genoemd. Het aanbieden van de leesletters is gekoppeld aan het aanleren van de schrijffletter in blokschrift. Wanneer de leerlingen bijvoorbeeld de leesletter a aangeboden krijgen, leren zij ook de a in blokschrift (onverbonden schrift) schrijven.

Wanneer de leerlingen in groep 3 alle letters aangeboden hebben gekregen in blokschrift, gaan zij over op het aanleren van verbonden schrift.

Figuur 4: Schrijven in (on)verbonden schrift in groep 3: zelf bepalen of niet?

In figuur 4 staan de wensen van de leerkrachten met betrekking tot het zelf kunnen bepalen of leerlingen in groep 3 in onverbonden of onverbonden schrift willen schrijven. Uit figuur 4 blijkt dat 7 van de 8 leerkrachten vinden dat leerlingen in groep 3 niet zelf kunnen bepalen of ze in verbonden of onverbonden schrift willen schrijven. Eén leerkracht vindt dat leerlingen in groep 3 dat zelf mogen bepalen.

Figuur 5: Wensen leerkrachten: het starten met onverbonden schrift in groep 3

In figuur 5 staan de wensen van de leerkrachten met betrekking tot het starten met onverbonden schrift in groep 3. Uit de resultaten in figuur 5 valt op dat zes van de acht leerkrachten wensen dat de leerlingen in groep 3 starten met het schrijven in onverbonden schrift. Daarvan geven twee leerkrachten als toelichting dat, wanneer de leerlingen alle letters aangeboden hebben gekregen, zij daarna snel over kunnen gaan op het aanleren van het verbonden schrift.

Eén leerkracht heeft geen mening. Zij geeft als toelichting dat zij onvoldoende kennis heeft over verbonden en onverbonden schrift om uit te spreken wat goed is voor de kinderen. Daarbij geeft zij aan dat zij deze kennis wel graag wil krijgen, zodat zij als school een visie kunnen vormen met betrekking tot het schrijven in verbonden en/of onverbonden schrift.

3.5 Aanbod en wensen mbt verbonden en/of onverbonden schrift in groep 4/5

In deze paragraaf worden het aanbod en de wensen met betrekking tot het schrijven in verbonden of onverbonden schrift in groep 4 en 5 van de middenbouw beschreven.

Uit de resultaten van de interviews is een beeld verkregen van de manier waarop het handschriftonderwijs in groep 4 en 5 in de drie stamgroepen wordt aangeboden. In tabel 2 staat weergegeven welk schrift in groep 3, 4 en 5 van de drie middenbouw groepen wordt aangeboden en of de leerlingen daarnaast ook nog in een ander schrift mogen schrijven.

Huidig aanbod Handschriftonderwijs Groen = gelijk Geel = verschillend	Stamgroep A Apen	Stamgroep B Pinguïns	Stamgroep C Dolfijnen
Schrift in groep 3	- Start onverbonden schrift, daarna verbonden	- Start onverbonden schrift, daarna verbonden	- Start onverbonden schrift, daarna verbonden
Schrift in groep 4	- Verbonden schrift: schrijfschrift - Onverbonden schrift: vrije tekst, omdat ze hun tekst anders niet kunnen teruglezen.	- Verbonden schrift: schrijfschrift en vrije tekst <i>Bij problemen in overleg met leerling eventueel blokschrift</i>	- Verbonden schrift: schrijfschrift en vrije tekst <i>2 leerlingen schrijven in onverbonden schrift i.v.m. zwakke motoriek</i>
Schrift in groep 5	- Verbonden schrift: schrijfschrift - Onverbonden schrift: vrije tekst, omdat ze hun tekst anders niet kunnen teruglezen.	- Verbonden of onverbonden schrift: leerlingen mogen 1 schrift kiezen	- Verbonden schrift: schrijfschrift en vrije tekst

Tabel 2: Huidig aanbod soort schrift (verbonden of onverbonden) in groep 3, 4 en 5

Uit de resultaten van de interviews in tabel 2 komt naar voren dat alle leerlingen in groep 4 van de drie stamgroepen handschriftonderwijs in het verbonden schrift aangeboden krijgen.

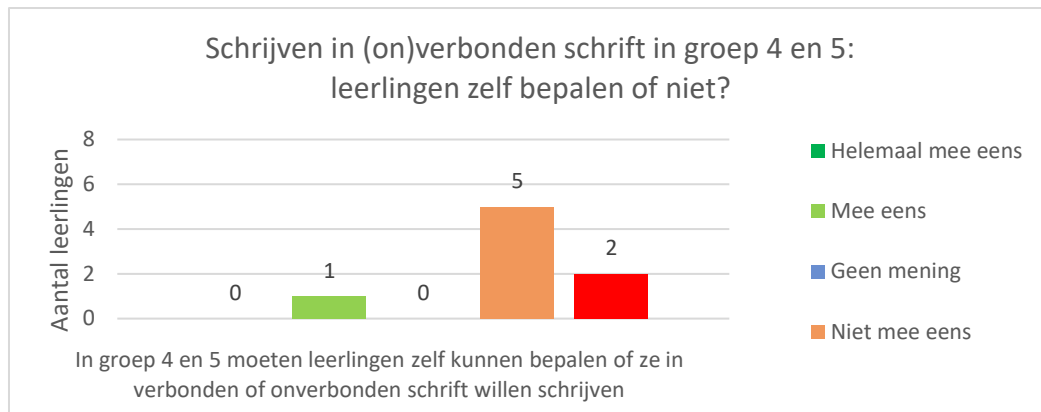
De leerlingen van groep 4 van twee middenbouwgroepen, stamgroep B en C, moeten alles in verbonden schrift schrijven. Er zijn enkele leerlingen in groep 4 in stamgroep B en C, die van de leerkracht in verband met een zwakke motoriek in onverbonden schrift (blokschrift) mogen schrijven. Zij vormen een uitzondering.

Daarentegen mogen de leerlingen van middenbouwgroep A in twee verschillende schriften schrijven: verbonden schrift in hun schrijfschrift van de methode 'Schrijven in de basisschool' en de vrije teksten in onverbonden schrift. De leerkracht geeft hiervoor als reden dat de leerlingen bij het schrijven in verbonden schrift hun eigen tekst niet kunnen teruglezen.

Uit de interviewresultaten valt ook op dat het aanbod van verbonden of onverbonden schrift in groep 5 verschilt over de drie stamgroepen. In groep 5 krijgen de leerlingen in stamgroep A en stamgroep C handschriftonderwijs aangeboden in verbonden schrift.

In beide stamgroepen moeten de leerlingen van groep 5 in verbonden schrift schrijven in hun methodeschrift, maar in stamgroep A mogen de leerlingen hun vrije tekst in onverbonden schrift schrijven.

Daarentegen mogen de leerlingen van de derde groep, stamgroep B, in groep 5 kiezen of ze in verbonden of onverbonden schrift willen schrijven. Volgens de leerkracht van deze stamgroep kiezen de meeste leerlingen voor het schrijven in verbonden schrift.

Figuur 6: Wensen leerkrachten met betrekking tot het bepalen van het soort schrift in groep 4 en 5

In figuur 6 staan de wensen van de leerkrachten met betrekking tot het zelf bepalen van het soort schrift in groep 4 en 5. Uit de resultaten van de enquête in figuur 6 blijkt dat zeven leerkrachten vinden dat de leerlingen in groep 4 en 5 niet zelf moeten kunnen bepalen welk schrift de leerlingen in de middenbouw aangeleerd krijgen. Eén leerkracht is van mening is dat leerlingen in groep 4 en groep 5 wel zelf moeten kunnen bepalen in welk schrift, verbonden of onverbonden, zij gaan schrijven.

Uit de resultaten van de interviews komt naar voren dat alle drie middenbouw leerkrachten de voorkeur hebben voor het schrijven in verbonden schrift in groep 4 en 5. Eén leerkracht geeft daarbij aan dat leerlingen eventueel in groep 5 mogen kiezen in welk schrift ze leren schrijven, wanneer de leerkracht vindt dat de leerling daar aan toe is.

3.6 Wensen en aanvullingen huidige handschriftonderwijs

De leerkrachten konden in de interviews en in de enquête als aanvulling op de vragen aangeven in hoeverre ze eigen verbeterpunten of aanvullingen hadden met betrekking tot het handschriftonderwijs in de middenbouw.

De leerkrachten willen graag een duidelijke doorgaande lijn in het handschriftonderwijs van groep 1 tot en met 8.

Uit de interviews komt naar voren dat er volgens de middenbouw leerkrachten in het verleden te weinig aandacht aan handschriftonderwijs is besteed. De kwaliteit van handschriften van de leerlingen was slecht. Daarom hebben zij dit schooljaar meer aandacht besteed aan het handschriftonderwijs en is de kwaliteit van de handschriften van de leerlingen in alle drie middenbouwstamgroepen sterk verbeterd volgens de leerkrachten. Zeven leerkrachten zijn van mening dat het aanleren van een goed leesbaar handschrift in de middenbouw belangrijk is. De wens is dat er in de toekomst voldoende aandacht wordt besteed aan handschriftonderwijs.

Ook geven de leerkrachten aan dat ze behoefte hebben aan extra informatie over hoe ze leerlingen beter kunnen begeleiden bij het aanbieden van het handschriftonderwijs, zoals leerlingen met problemen bij het maken van de verbindingen bij verbonden schrift.

3.7 Ervaringen en wensen handschriftonderwijs van de intern begeleider

In deze paragraaf worden de ervaringen en wensen van de intern begeleider beschreven.

Het aanleren van een goed leesbaar handschrift in de middenbouw is volgens de intern begeleider belangrijk. De intern begeleider vindt de kwaliteit van het huidige aanbod van handschriftonderwijs in groep 3, 4 en 5 van de basisschool niet voldoende. Ook vindt zij de methode 'Schrijven in de basisschool' niet de juiste methode voor groep 3, 4 en 5 van de basisschool.

Volgens de intern begeleider kunnen meerdere schriften aangeleerd worden in de middenbouw, maar moet in groep 3 wel worden gestart met het aanleren van het onverbonden schrift. De leerkracht moet bepalen welk schrift aangeleerd wordt in de middenbouw. Schoolbreed zou zij graag een visie gevormd willen hebben met betrekking tot het handschriftonderwijs.

Hoofdstuk 4 Conclusie en discussie

In dit hoofdstuk worden de conclusies van dit onderzoek weergegeven samen met de discussie. In dit hoofdstuk staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Op welke manier kan de basisschool haar aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw verbeteren om te voldoen aan de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider?

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden is deze opgesplitst in verschillende deelvragen:

Deelvraag 1: Hoe wordt het handschriftonderwijs aangeboden in de drie stamgroepen van de middenbouw op de basisschool?

Deelvraag 2: Wat zijn de ervaringen van de leerkrachten met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?

Deelvraag 3: Wat zijn de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?

De conclusies van de deelvragen zullen in **paragraaf 4.1** worden beschreven, namelijk de manier waarop het handschriftonderwijs in de drie stamgroepen van de middenbouw wordt aangeboden en wat de ervaringen en wensen van de leerkrachten en intern begeleider zijn ten opzichte van dit aanbod.

In **paragraaf 4.2** wordt de conclusie op de centrale onderzoeksvraag weergegeven. Tot slot staat in **paragraaf 4.3** de discussie en worden in **paragraaf 4.4** aanbevelingen geformuleerd.

4.1 Conclusie deelvragen

De belangrijkste conclusies met betrekking tot de ervaringen en wensen van de leerkrachten, voortkomend uit de interviews en enquêtes zullen in deze paragraaf worden beschreven.

Deelvraag 1: Hoe wordt het handschriftonderwijs aangeboden in de drie stamgroepen van de middenbouw op de basisschool?

Aan de hand van de resultaten van de interviews kan geconcludeerd worden dat het aanbod van handschriftonderwijs in groep 3 vergelijkbaar is in de drie middenbouw stamgroepen.

Daarnaast kan geconcludeerd worden dat de regels met betrekking tot het schrijven in verbonden of onverbonden schrift in groep 4 en groep 5 verschillen tussen de drie stamgroepen.

In groep 4 schrijven alle leerlingen in verbonden schrift. In één stamgroep mogen de leerlingen, naast het schrijven in verbonden schrift, hun vrije tekst ook in onverbonden schrift schrijven.

In groep 5 verschilt het aanbod in alle drie de stamgroepen. In één stamgroep schrijven de leerlingen alleen in verbonden schrift. In de tweede stamgroep mogen de leerlingen kiezen tussen verbonden en onverbonden schrift. In de derde stamgroep krijgen de leerlingen handschriftonderwijs in verbonden schrift, maar mogen de leerlingen hun vrije tekst ook in onverbonden schrift schrijven, omdat zij volgens de leerkracht hun tekst anders niet kunnen teruglezen.

Deelvraag 2: Wat zijn de ervaringen van de leerkrachten met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?

De ervaringen met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw zijn verdeeld. De helft van de leerkrachten vindt de kwaliteit van het huidige aanbod van handschriftonderwijs in groep 3, 4 en 5 onvoldoende. 25% van de leerkrachten heeft geen mening over de kwaliteit van het handschriftonderwijs. Zij geven daarbij als aanvulling dat ze niet genoeg kennis en inzicht hebben in het handschriftonderwijs in de middenbouw om te bepalen wat goed is voor een leerling.

Deelvraag 3: Wat zijn de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider met betrekking tot het aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool?

Aan de hand van de resultaten kan geconcludeerd worden dat het merendeel van het team wenst dat leerlingen in groep 3 starten met het schrijven in onverbonden schrift. Wanneer alle letters zijn aangeboden, kan volgens het merendeel van de leerkrachten zo snel mogelijk het verbonden schrift aangeleerd worden.

Uit de resultaten van de interviews komt naar voren dat alle drie middenbouw leerkrachten de voorkeur hebben voor het schrijven in verbonden schrift in groep 4 en 5. Eén leerkracht geeft daarbij aan dat leerlingen eventueel in groep 5 mogen kiezen in welk schrift ze leren schrijven, wanneer de leerkracht vindt dat de leerling daar aan toe is.

4.2 Conclusie hoofdvraag

In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek. Deze vraag luidt als volgt:

Op welke manier kan de basisschool haar aanbod van het handschriftonderwijs in de middenbouw verbeteren om te voldoen aan de wensen van de leerkrachten en de intern begeleider?

Binnen het handschriftonderwijs in de middenbouw van de basisschool is ruimte voor verbetering, zodat het voldoet aan de wensen van het team.

De leerkrachten van de basisschool vinden een goed leesbaar handschrift in de middenbouw belangrijk. Overvelde, in Van Everdingen (2017), sluit hier bij aan door te zeggen dat het belangrijk is om in alle groepen van de basisschool voldoende aandacht te besteden aan handschriftonderwijs.

Vanuit de resultaten blijkt dat er in de middenbouw geen doorgaande lijn is met betrekking tot het handschriftonderwijs. Zowel in de enquête als de interviews geven leerkrachten aan dat zij behoefte hebben aan een doorgaande lijn en graag schoolbreed een visie willen vastleggen met betrekking tot het handschriftonderwijs. De school kan hier aan werken door gezamenlijk afspraken te maken over het aanbieden van het handschriftonderwijs in de middenbouw.

Scholen mogen zelf bepalen welk schrift zij hun leerlingen aanleren (SLO, 2021). Uit de resultaten van de interviews en enquête blijkt dat het starten met onverbonden schrift in groep 3 de voorkeur heeft bij de leerkrachten. Wanneer leerlingen alle leesletters tegelijk met de onverbonden schrijffletters aangeboden hebben gekregen, kan volgens de leerkrachten zo snel mogelijk gestart worden met het aanleren van het verbonden schrift in groep 3. De drie stamgroepleiders van de middenbouw hebben de voorkeur om vanaf dat moment in verbonden schrift te blijven schrijven in groep 3, 4 en 5.

Daarnaast komt uit de resultaten van de interviews en enquête naar voren dat de leerkrachten behoefte hebben aan extra informatie, zoals bijvoorbeeld een handleiding bij de methode, over hoe ze leerlingen beter kunnen begeleiden bij het aanbieden van het handschriftonderwijs. Zoals leerlingen die problemen ervaren bij het maken van de verbindingen bij verbonden schrift.

Tot slot kan benoemd worden dat een aanzienlijk deel van de leerkrachten vindt dat de leerlingen in de middenbouw niet zelf moeten kunnen bepalen in welk schrift ze gaan schrijven. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de regel die jaren geleden door de toenmalige directeur is vastgelegd, namelijk dat leerlingen vanaf groep 4 zelf mogen kiezen in welk schrift ze gaan schrijven, niet in lijn is met de visie van het huidige team.

4.3 Discussie

Tijdens dit onderzoek is er een aantal factoren dat invloed heeft gehad op de resultaten.

De leerlingen in de middenbouw zijn in dit onderzoek achterwege gelaten. Ik had de leerlingen een grotere rol kunnen geven in dit onderzoek, door de mening en ervaringen van de leerlingen te vragen over het schrijven in verbonden en onverbonden schrift.

De enquête is afgenomen onder alle leerkrachten en de intern begeleider van de basisschool. Uit de resultaten komt naar voren dat meerdere leerkrachten behoefte hebben aan informatie over de voordelen van het schrijven in verbonden en/of onverbonden schrift om uit te spreken wat goed is voor de kinderen. Bij een eventueel vervolgonderzoek zouden de leerkrachten eerst geïnformeerd kunnen worden over de voordelen van het schrijven in verbonden of onverbonden schrift, voordat zij hun wensen in de enquête kunnen uitspreken. Hierdoor kan de validiteit van het onderzoek worden vergroot.

De resultaten uit de enquête geven geen duidelijk beeld van de wensen van alle leerkrachten met betrekking tot het schrijven in verbonden of onverbonden schrift in groep 4 en 5. De gerichte vraag naar de wensen van de leerkrachten met betrekking tot het schrijven in verbonden of onverbonden schrift in specifiek groep 4 en 5 ontbreekt in de enquête. Deze vraag is wel opgenomen in de interviews. Hierdoor is alleen een beeld van de wensen met betrekking tot groep 4 en 5 van de middenbouw stamgroepleiders verkregen. De validiteit van het onderzoek kan worden vergroot door het toevoegen van deze vraag.

Uit de resultaten blijkt dat de keuzes met betrekking tot handschriftonderwijs in de middenbouw van invloed zijn op het handschriftonderwijs in de bovenbouw. De leerkrachten van de bovenbouw geven aan dat zij behoefte hebben aan een doorgaande lijn in het handschriftonderwijs. Wanneer de ervaringen en wensen met betrekking tot het handschriftonderwijs in groep 6, 7 en 8 ook meegenomen waren in de enquête, had dit voor een grotere betrokkenheid van de bovenbouw leerkrachten kunnen zorgen bij het invullen van de enquête.

4.4 Aanbevelingen

In deze paragraaf worden aanbevelingen beschreven, voortkomend uit de resultaten van dit onderzoek.

Ten eerste wordt aanbevolen om de tijdsbesteding aan handschriftonderwijs gelijk te houden en eventueel te vergroten. Uit de resultaten van de interviews met de stamgroepleiders van de middenbouw is naar voren gekomen dat het besteden van extra aandacht aan het handschriftonderwijs van positieve invloed is op de kwaliteit van schrijven van de leerlingen in de middenbouw.

Ten tweede wordt aanbevolen om aanvullende materialen of een handleiding aan te schaffen bij de methode 'Schrijven in de basisschool'. Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat bij een deel van het team behoefte is aan aanvullende materialen en een handleiding bij de methode 'Schrijven in de basisschool' om leerlingen beter te kunnen ondersteunen bij problemen met het handschriftonderwijs.

Ten derde wordt aanbevolen om met het team van de basisschool een gezamenlijke visie en doorgaande lijn vast te stellen voor het handschriftonderwijs voor het schooljaar 2021 – 2022, zodat de doorgaande lijn vanaf het schooljaar 2021 – 2022 kan worden toegepast. Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat er verschillen zijn in de manier waarop het handschriftonderwijs in de middenbouw wordt aangeboden en dat schoolbreed behoefte is aan een doorgaande lijn in het handschriftonderwijs. De doorgaande lijn moet vragen beantwoorden over het aanbieden van het soort schrift in de middenbouw en hoeveel ruimte leerlingen krijgen om zelf te bepalen in welk schrift zij leren schrijven.

Tot slot wordt aanbevolen om een vervolgonderzoek te doen naar de verschillende methodes in handschriftonderwijs om een keuze te maken bij de methode die het beste bij de visie van het team past.

Literatuurlijst

- Berninger, V., Abbott, R., Augsburger, A., & Garcia, N. (2009). *Comparison of pen and keyboard transcription modes in children with and without learning disabilities*. *Learning Disability Quarterly* 32(3), 123-141.
- Curriculum. (2020). *Bouwstenen*. <https://www.curriculum.nu/bouwstenen/entry/325/>
- Francken, J. (2013). *Schrijven versus typen: Wat zegt de neurowetenschap?* <https://wij-leren.nl/typen-schrijven-typecursus-lezen.php>
- Francken, J. (2016). *Schrijven versus typen: Wat zegt de neurowetenschap?* <https://www.schrijvenvls.nl/wp-content/uploads/2015/02/schrijven-versus-typen.pdf>
- Freeman, F. (1936). *An evaluation of manuscript writing*. *Elementary School Journal*, 36, 446-455.
- Graham, S., Harris, K.R. & Fink, B. (2000). *Is handwriting causally related to learning to write? Treatment of handwriting problems in beginning writers*. *Journal of Educational Psychology*, december 2000, 620-633.
- Hofman, A. (2012). *Pocketwoordenboek Nederlands*. Unieboek.
- Inspectie van het onderwijs. (2020). *Kwaliteitsonderzoek Jenaplanschool*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- James, K.H., & Engelhardt, L. (2013). *The effect of handwriting experience on functional brain development in pre-literate children*. *Trends in Neuroscience and Education*, 1, 15–20. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2211949312000038>
- Jolink, A., Keune, K., Krom, R., Van Til, A., & Van Weerden, J. (2012). *Balans van de handschriftkwaliteit in het basis- en speciaal basisonderwijs 2. Uitkomsten van de peilingen in 2009*. PPON-reeks nummer 50. Cito. https://www.cito.nl/-/media/files/kennis-en-innovatie-onderzoek/ppon/cito_ppon_balans_50.pdf?la=nl-nl
- Kennisrotonde. (2017). *Wat is er bekend over de relatie tussen verbonden schrift en blokschrift en de cognitieve en motorische ontwikkeling van leerlingen?* <https://www.kennisrotonde.nl/sites/kennisrotonde/files/media-files/PDF%20voor%20website-Kennisrotonde-antwoord%20VRAAG-113.pdf>
- Keulen, M. & Van Eerd-Smetsers, C. (2007). *Van kleutertekening tot schrijven*. Noordhoff. <https://www.boek.be/download/http%253A%252F%252Fdb.meta4books.be%252Fmediafile%252F5a30c52e432eb7.80193358.pdf>
- Kooijman, E. & Van Mierlo, M. (2011). *Pak je pen. Handschriftontwikkeling in de praktijk*. Uitgeverij Cantal.
- Kooijman – Thomson, E. (2020). *Handschriftonderwijs en schrifteducatie*. Uitgeverij Cantal. <https://cantal.nl/assets/uploads/2020/07/Handschriftonderwijs-en-schrifteducatie-versie-3-juli-2020.pdf>
- Kwast, A.D. (2014). *Schrijven kun je leren: De theorie van het schrijven*. Stylus et Cultura.
- Longcamp, M., Boucard, C., Gilhodes, J.C., Anton, J.L., Roth, M., Nazarian, B. & Velay, J.L. (2008). *Learning through Hand- or Typewriting Influences Visual Recognition of New Graphic Shapes: Behavioral and Functional Imaging Evidence*. *Journal of Cognitive Neuroscience*. 15-6-2008; 20(5), 802-815.

- Mueller, P.A., & Oppenheimer, D.M. (2014). *The pen is mightier than the keyboard: Advantages of longhand over laptop note-taking*. Psychological Science, 25(6), 1159-1168.
<http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0956797614524581>
- Peverly, S.T. (2006). *The Importance of handwriting speed in adult writing*. Developmental Neuropsychology, 29(1), 197-216.
- Schweitzer, H. (2020). *Schrijven leer je zo*. Handleiding. Bohn Stafleu van Loghum.
- Stichting Leerplan Ontwikkeling. (2021). *Kerndoelen*. <https://tule.slo.nl/Nederlands/F-KDNederlands.html>
- 10voordeleraar. (2021). *Kennisbasis Pabo. Kennisbasis handschriftonderwijs en schrifteducatie*.
<https://kennisbases.10voordeleraar.nl/pdf/kennisbasis-pabo.pdf>
- Van der Donk, C., & Van Lanen, B. (2020). *Praktijkonderzoek in de school*. Coutinho.
- Van Eerd-Smetsers, C. & Alblas, G. (2001). *Schrijven is een vak apart*. Noordhoff.
- Van Everdingen, S. (2017a). *Handschriftonderwijs juist van groot belang in het digitale tijdperk*.
<https://www.kpz.nl/wp-content/uploads/2018/02/2017-14-2-Belang-van-handschriftonderwijs-1.pdf>
- Van Everdingen, S. (2017b). *Handschriftonderwijs upgraden en professionaliseren*.
<https://www.kpz.nl/wp-content/uploads/2018/05/VEERKRACHT-jaargang-14-nr-3.pdf>
- Van Grunsven, W., & Njiokiktjien, C. (2013). *Pleidooi voor het aanleren van een handschrift alvorens te leren typen*. De Letter, VLSM. <http://www.schrijvenvls.nl/?p=53>
- Van Grunsven, W., & Njiokiktjien, C. (2017). *Het schrijven: didactiek en behandeling van stoornissen. Meskers ontwikkelingsneuropsychologische concepten*. Suyi.
- Velthausz, F. & Winters, H. (2019). *Jenaplan: School waar je leert samenleven*. NJV.
- Woordenboeken.nu (2021). *Verbeteren*.
<https://www.woordenboeken.nu/betekenis?q=verbeteren&dict=nl>